

Вивчення новелістики Олесея Гончара в світлі духовних орієнтирів письменника

Тетяна Чумак,
кандидат педагогічних наук
м. Чернігів

Література в школі має формувати не просто освічену людину, а особистість, здатну жити в оновленому суспільстві за законами добра, справедливості, гуманізму, тому проблема нової моделі гуманітарної освіти, зокрема літературної, є особливо актуальною. Ми виходимо з того, що літературний твір тільки тоді може мати виховний вплив, коли він буде осмислений читачем, коли почуття й переживання героя стануть переживаннями учнів. Аналіз художнього твору має сприяти опануванню старшокласниками духовних орієнтирів творчості письменників, а відтак критеріїв моральної та естетичної оцінки подій, явищ і людських взаємин. Саме під час такого аналізу здійснюється формування духовного світу школяра.

Завдяки осмисленню учнями духовних орієнтирів творчості письменників здійснюється вплив на виховання духовної особистості старшокласника. Цей процес відбувається успішно, якщо моделюються навчальні ситуації, які сприяють усвідомленню ціннісних орієнтацій творчості письменника й формуванню духовності школярів, забезпечується емоційний фон уроків літератури.

Важливу роль у формуванні та розвитку духовної особистості відіграє введення учнів у коло живих і багатоаспектних соціальних явищ, складних міжособистісних стосунків і зв'язків, осмислення ними діалектики душі людини. Ці процеси допомагають школярам глибше зрозуміти, оцінити і сприйняти себе через інших, суспільно значуще зробити особистісно значущим, тобто своїм власним орієнтиром.

Духовний світ автора значною мірою розкривається перед учнями під час знайомства з його життєписом. Письменник – це унікальна особистість. Щоб учні переконалися в неповторності духовних орієнтирів автора, необхідно на уроці показати особливості його мислення, почуттів, життєвого вибору, спілкування, фактів долі. Адже кожен талановитий митець є виразником духовних ідеалів нації, голосом і совістю своєї епохи.

У кожного письменника власна життєва доля, своєрідність творчого стилю, глибоко індивідуальні світоглядні, моральні та естетичні критерії сприйняття навколишнього світу та оцінки людських взаємин, своє розуміння істини, добра і краси, що, власне, і є духовними орієнтирами. Саме на цьому зосереджується увага учнів під час вивчення життєпису письменника.

Для глибшого та більш конкретного розуміння духовних орієнтирів творчості письменників ми вважаємо за доцільне умовно поділити їх на моральні, світоглядні та естетичні. До моральних належать, наприклад, людяність, гуманізм, доброта, шляхетність, чесність, скромність, почуття справедливості, емпатії, повага до праці, до батьків, до жінки, до матері, до людей, старших за віком. Світоглядні орієнтири – це патріотизм, волелюбність, мужність, нескореність, героїзм, національна самосвідомість. Як естетичні орієнтири розглядаємо здатність відчувати й розуміти прекрасне в природі, людині, її взаєминах; захоплюва-

тися шедеврами світового мистецтва; високий естетичний смак, розуміння краси рідної мови, людських вчинків. Безперечно, цей поділ досить умовний. Наприклад, вірність у коханні можна зарахувати до моральних орієнтирів, а вірність батьківщині, ідеалам боротьби за свободу – до моральних і світоглядних. А почуття відповідальності, власної гідності чи совісті – це і моральна, і водночас світоглядна категорія.

Наш підхід до організації аналізу художніх творів враховує також те, що кожен учень, кожен читач має власне бачення художнього твору, яке залежить від життєвого досвіду, розвитку емоційної сфери, своєрідності духовного світу реципієнта. Тобто процес сприймання літературного твору має суто особистісний характер. Унаслідок цього література здатна не лише знайомити читача з певними духовними цінностями, а й культивувати їх у людській душі. Тільки за цієї умови можливий перехід досвіду письменника в особистий досвід читача.

Щоб забезпечити найбільшу ефективність осмислення старшокласниками духовних орієнтирів творчості письменників, ми прагнули в процесі роботи з художніми творами налагоджувати постійний духовний контакт з учнями, створювати таку атмосферу відвертості, доброзичливості, взаємоповаги, коли суб'єкти розмови виступають рівноправними партнерами, і в актах взаємодії виявляється їхня ініціатива. Бесіда чи дискусія на уроці літератури мала характер довірливого спілкування, учні виступали активними учасниками пошуку істини, учитель спонукав їх до емоційного співпереживання, а не тільки раціонального осмислення, адже моральна ідея тільки тоді стає життєвим правилом, нормою поведінки, коли вона глибоко усвідомлена людиною.

З метою вдосконалення у старшокласників здатності оперувати отриманими знаннями, підвищення їх зацікавленості навчанням, перетворення їхніх духовних надбань на переконання вважаємо доцільним використання проблемних методів навчання. Порівнюючи традиційне й проблемне навчання, сучасна методична наука переконливо доводить, що саме проблемний підхід спонукає учнів до активної розумової діяльності шляхом аналізу фактів, до проникнення в духовний світ письменника. На нашу думку, лише в окремих випадках, коли виникає необхідність передати, повідомити відповідну інформацію, слід звертатися до монологічно-комунікативних форм передавання знань. Це можуть бути, наприклад, окремі факти з життя письменника, історія написання твору тощо. Але література – особливий предмет, адже саме на уроках літератури учні не лише отримують суму знань, а й виробляють певне ставлення до набутої інформації. Тому тут найчастіше використовуються проблемно-пошукові методи навчання, а монологічна комунікація поступається місцем діалогічному спілкуванню: повноцінне сприйняття художніх творів неможливе без їх ціннісного осмислення.

Важливим є процес не звичайного репродуктивного засвоєння, а народження й осмислення знань на рівні творчого сприйняття, коли передбачається пошук істини на уроці. Таким вимогам найбільше відповідає **урок – духовний пошук**, адже він спонукає старшокласників творчо мислити, ставити себе на місце персонажів, на місце автора, висловлювати свої думки, переконання та вміти їх відстоювати. З допомогою системи проблемних запитань учитель підводить підлітків до висновків і узагальнень. Щоб духовні істини стали особистими переконаннями учня, вони повинні мати сильний енергетичний компонент. Духовне вдосконалення особистості можливе лише за умови максимальної напруженої активності, доступної людині в глибинах її внутрішнього світу.

Оптимальною має бути така структура уроку, за якої навчальні ситуації допомагають учневі не лише осягнути максимум матеріалу, а й висловити свої міркування, проявити власні здібності, відчути себе не об'єктом педагогічного впливу, а особистістю, здатною до оцінних суджень.

Під час роботи над творчістю письменника, наприклад, Олеся Гончара, учитель має акцентувати увагу старшокласників на тих духовних орієнтирах, за якими жив митець.

Продемонструємо це на прикладах.

Особливості духовних орієнтирів письменника

Тема	Олеся Гончар. Життєвий і творчий шлях	Як проявляються орієнтири на загальнолюдські цінності? Навести приклади. Прокоментувати
Духовні орієнтири		
Моральні	Співчутливість, людяність, скромність, чесність, справедливість, повага до норм християнської моралі, шляхетність	Дитинство; навчання; війна; творчість; громадська діяльність
Світоглядні	Боротьба за людське в людині на війні і в мирний час; жертвна відданість ідеалам вільного життя людини і нації в цілому, сміливе відстоювання власних переконань; усвідомлення значення рідної мови та відстоювання її в тоталітарній системі	Війна; навчання в університеті; художня творчість; щоденникові записи; публіцистика; громадська діяльність
Естетичні	Тонке відчуття прекрасного в природі та в людській душі; висока здатність захоплюватися перлинами світового мистецтва, розуміння краси рідної мови	Творчість; щоденникові записи; епістолярій; мемуари

У ході ознайомлення з біографією митця, духовною характеристикою персонажів новел, їх вчинками й почуттями та авторською оцінкою цих вчинків і почуттів з погляду його духовних орієнтирів учні залучалися в такі навчальні ситуації, у яких виявлялася їхня позиція, формувалися їхні особистісні духовні орієнтири й моральні якості.

Наведемо приклад проведення уроку з теми **«Олеся Гончар – художник світла»** (огляд життєвого і творчого шляху письменника). Перед учнями на дошці – портрет О. Гончара, список його творів, вислови: *«Гончар – художник світла, його зображувач і поет» (М. Бажан); «Краще не жити, ніж жити фальшиво» (О. Гончар, щоденникові записи)*. Урок розпочався мелодією уривка з «Місячної сонати» Л. Бетховена. Потім прозвучало емоційно-образне вступне слово вчителя:

«Коли змовкає денний гамір і небесна блакить ясніє схвильованою красою тамованих почуттів, настають сині вечори пізнання. У кожного є такий вечір і своя незабутня блакить, що вбирає жайворонковий спів світанку, ораторію дня, симфонію присмерку й сонату нічного неба.

Далеч ясних зір і плесо тихих вод творять настрої синіх вечорів, які сприймаєш у мудрості пережитого, у гармонії людяності, вірності й добра. Після страхотливих катастроф кришталева прозорість неба стала ще необхіднішою для людської душі, її здорового неспокою одвічного борця. Щасливий, хто спізнав ті сині

вечори – вечори над незабутніми книгами Олеся Гончара – Лицаря Честі, Людини, Письменника, Воїна.

Сьогодні ми розпочинаємо знайомство з творчістю цього видатного письменника сучасності. Олеся Гончара називають духовним світочем нації. Які душевні якості та ціннісні орієнтації повинна мати людина, щоб отримати таке високе звання від людства, від народу України? Чи справа тільки в його художньому доробкові, чи в чомусь ще? Спробуємо доторкнутися серцем до його безсмертних образів, відчути, як з ледь помітних словесних струмочків твориться могутня ріка духовного світу письменника».

Такий нетрадиційний вступ викликав позитивні емоції старшокласників, що сприяло зосередженню уваги, особистісному сприйняттю біографії митця кожним учнем, адже «емоції тісно пов'язані з потребами людини. ...Шлях до інтелектуального осягнення твору лежить через його суб'єктивне емоційно-образне пізнання. Власне, емоційне переживання є особливою формою виявлення суб'єктами ставлення до художніх цінностей»¹.

Після того, як учні записали тему уроку, учитель продовжує розповідь, використовуючи уривки з автобіографії письменника та його щоденникові записи, адже такі матеріали дають багато важливих відомостей про митця, характеризують його як людину, роз-

кривають життєве і творче кредо, духовність, розуміння життя, виявляють ставлення до подій.

Подаючи біографію письменника, словесник наголошує насамперед на тих фактах, які розкривають його духовні орієнтири. Це й мужнє рішення добровольцем іти на фронт у перші дні війни, і з гідністю та честю витриманий увесь тягар фронтних буднів, і порушення у творах глобальних проблем, про які в роки тоталітарного «соцреалізму» заборонялося висловлюватися відверто, і виступи на захист української мови, активна підтримка руху шістдесятників, і вихід з партії восени 1990 року, коли ще незалежність України не було проголошено, підтримка київських студентів, які голодували на знак протесту проти дій влади, і клопотання про відновлення зруйнованого Михайлівського Золотоверхого собору.

Упродовж лекції вчитель рекомендує старшокласникам робити короткі записи. Після сприйняття учнями біографії письменника відбувається рефлексія, обмін думками. Учитель пропонує підліткам пояснити, як вони розуміють слова М. Бажана «Гончар – художник світла, його зображувач і поет» та вислів зі щоденникових записів О. Гончара «Краще не жити, ніж жити фальшиво», узяті епіграфами до уроку. Наводимо відповіді учнів: «Для мене світло уособлює все прекрасне, що є в людині. Очевидно, письменник М. Бажан мав на увазі те, що О. Гончар змальовує своїх героїв морально красивими, світлими, чистими душею, і цим самим виховує в нас, читачів, прагнення бути схожими на них»

(Яна Г.). «У житті є світле і темне, прекрасне й потворне. Коли ми доторкаємося душею до світлого, самі стаємо світлішими. Але передати красу в житті, правду, доброту, високу мораль може тільки людина, сама чиста душею. Саме таким світлим письменником і є Олесь Гончар. Тому в його творах стільки людяності» (Аліса С.). «Письменник Олесь Гончар – людина високих ідеалів. Чистоту його душі не спотворила ні війна, ні тоталітарний режим. Багато хто з письменників, державних діячів жили фальшиво, думаючи одне, а роблячи й говорячи зовсім інше. О. Гончар зумів прожити своє життя без фальші, про це свідчить багато фактів з його біографії. Це тому, що він був мужньою й чесною людиною» (Антон В.).

Щоб закріпити враження учнів від особистості письменника, учитель пропонує прослухати кілька його щоденникових записів: «За рік до кінчини, 20 березня 1994 року, О. Гончар занотував у своєму щоденнику: «Кажуть, життя коротке... А мені воно здається таким довгим! Бачу отого солдата – студента в окопі над Россю, а то ж я. Гину від спраги в холодногорській тюрмі 1942 року, де нас 100 тисяч невільників, – я теж серед них. А потім ті фронтові – страшні й чаруючі – Альпи... І молода слава «Прапороносців», і голгофа «Собору»... І госпітальна палата десь на Єнисей, і Асамблея ООН у Нью-Йорку та Сан-Франциско, і диво правічного секвояєвого лісу, і шум океану, і ласкавість полтавської Ворскли та місячні розбурхані ночі на Азові – все, все це увібрало одне-єдине людське життя... Я бачив людство. Від Португалії й до Японії, від Едмонта й до Тайланду та островів Індонезії – все Бог мені щедро показав... І всюди (будь-якої раси) людина прекрасна!.. Хоча всюди життя минає в постійній тяжкій боротьбі Добра зі Злом... Стільки уже нема, а тобі даровано звідати ще одну кончієську провесін... То як же не повірити в силу Провидіння? Що вона вела тебе та для чогось оберігала? І хоч відчуваєш холод самотності, але будь вдячний Провидінню за все»².

Учитель продовжує: «Велике й зболене серце письменника-мислителя, письменника-філософа гостро відгукувалося на всі суспільні проблеми, на гіркі суперечності, яких так багато в нашому житті. Із щоденникових записів він постає іноді зовсім не таким, яким ми його знали. Але вони, ті записи, зовсім не суперечать змісту його творів, навпаки – істотно доповнюють їх. До того ж, зважмо, він добре знав: його щоденники дійдуть до читачів. І він вірив, що ми зрозуміємо і його, і час, у якому йому випало жити.

«...Деко́трих коле́г пита́в: чи ве́деш щоденни́к?

Хтось дає ухильну́ відпові́дь, а хто ка́же відверто:

– Бо́юсь. А́дже та́кий час... Де га́рантія, що не при́йдуть з обшу́ком?»³.

Олесь Гончар не боявся. Навіть у такий час. Ризикуючи всім, він намагався передати грядущим поколінням часточку самого себе, часточку свого серця.

«Якщо ми хочемо врятувати Україну, найперше сьогодні маємо рятувати її культуру, її духовність. Без цього нема людини. Є **зомбі**, біороботи.

...Тоталітарна система перетворила Україну в суцільне руйновище. В нашій історії ціла епоха після Хмельниччини так і зветься Руїна, але те, що тоталітарна система лишила нам, набагато страшніше. Зліквідовано церкву, понищено школи, тяжко ушкоджено мову, культуру.

...Динаміти під нашу духовність сили зла підкладають і сьогодні, сили зла діють, вони загрожують Україні, її свободі не менше, ніж тоді, коли руйначі

закладали динаміти під фундамент Михайлівського Золотоверхого.

...Ми пережили жорстокі, справді пекельні часи, але скажіть, чи так уже змінилось життя на краще? Ні й ні. Чи менше стало горя, брехні й фальші на душу населення? Звичайно, **бастилія** тоталітаризму зазнала відчутних ударів. Та хіба з-під руйновищ імперії не виповзають знову й знову удаводи і підвалини тоталітаризму, готові пожерти беззахисну прорість демократії, згасити перші зблиски свободи?

Упродовж багатьох літ Україні відводилась роль полігона, де тоталітарний режим розгортав нечувані за масовістю й жорстокістю випробування, спрямовані на деструкцію цілої нації, її планомірне винищення. Власне це, як злочин проти людства, підлягало б розгляді міжнародного трибуналу. Але світ мовчав.

Бути кривавим його полігоном? Ні, цього Україна вже зазнала і, гадаю, зробить усе, щоб вдруге цього не сталося»⁴.

«...Про́цес прозріння́ людини́ складни́й і боли́сний, а часто й нестерпно боли́сний і для всього́ суспільства, і для інтелігенції́ зокрема.

...Дба́ти про́ духовну́ наповнені́сть душі́, про́ її́ духовне́ здоров'я́ і дба́ти про́ середови́ще, в якому́ живемо́ – це, мабу́ть, голо́вне. Душа́ й приро́да в злаго́ді свої́й, в розумні́й гармоні́ї забезпе́чують надійні́сть життя́. Зміни́ починаю́ться з родничків душі́, з найтонших психологі́чних пору́хів, з во́лівання, з почуття́ господа́ря, який за́ все відпові́дає. Лі́тература ма́є працюва́ти на це»⁵.

У підсумковій бесіді вчитель говорить: «Приклад життя Гончара ставить нас перед вибором: як жити? Яку позицію в житті обрати? Триматися тихенько свого корита чи піднімати голос спротиву, коли бачиш несправедливість? Адже зовсім не обов'язково бути талановитим письменником – потрібно тільки бути людиною. Пам'ятаєте Івана Багряного? «Не іменуй же мене поетом, друже мій. Я хочу бути людиною, я хочу бути тільки нею». Звичайно, легше й вигідніше знайти тепленьке місце в обмін на совість і на честь – але ж кого тоді зі вдячністю згадають нащадки? «Хіба згадують когось за те, що добре їв, одягався, заради цього працював – і прагнув ще краще?»⁶.

Запитання до учнів:

Які основні віхи біографії письменника ви можете визначити?

Що вам найбільше запам'яталося?

Які мотиви були провідними у творчості митця?

Чому Олесь Гончар вів щоденник?

Що в житті Олеса Гончара гідне наслідування?

Які духовні цінності були орієнтирами в житті Олеса Гончара?

Домашнє завдання має бути диференційоване, адже не всі учні мають однакові здібності та нахили. Щоб засвоєння матеріалу стало максимально успішним, клас поділимо на дві групи. Перша група має переглянути публіцистичні статті О. Гончара з книжки «Письменницькі роздуми»⁷ та щоденникові записи і написати твір «Духовні орієнтири життя й творчості О. Гончара». Завдання для другої групи – прочитати статтю про О. Гончара з підручника та написати твір «Чому життя Олеса Гончара гідне наслідування?».

Наводимо уривки з учнівських письменних творів: «Справжній письменник має виховувати своїх читачів. Саме таким є Олесь Гончар. Із його творів ми черпаємо уроки людяності, доброти, великої громадянської мужності. Найпершим його духовним орієнтиром з дитинства була глибока християнська віра, яку прищепила

йому бабуся. Віра тримала на світі юного Олеся в роки тяжких випробувань. Вона не дала йому загинути в горнилі найжорстокішої з усіх війн, зберегла в його серці людяність і доброту. Віра допомогла письменникові вистояти й у часи цькування його владою за книгу «Собор», і в часи становлення державності України. Олесь Гончар був свідком і співучасником вирішальних подій другої половини ХХ століття. Він мав хист бачити й виносити на суд людський усе руйнівне, потворне, а понад усе – відстоювати справедливість і гідність людини» (Яна Г.).

«Олесь Гончар за своє життя пройшов через тяжкі випробування. Раннє сирітство, голодомор. Потім – війна. Здавалося б, серце його мало згрубіти, пожорстокішати. Або ж замкнутися в собі, образитися на цілий світ. Проте настільки глибокою була його душа, що, вмістивши в собі болі всього народу, вона не тільки не згрубіла, а навпаки – виросла до розуміння глобальних проблем, до турботи про долю української нації.

Усі твори Олеся Гончара – про головне, чим живе людина, про велич людського духу. У його «Щоденниках» є такий запис: «Голий розум удосконалює лише егоїзм і нічого більше, гуманність і моральність йому байдужі.

Дух – ось сутність життя» (Олена Ч.).

«Олесь Терентійович Гончар був людиною дивовижного таланту, високої моралі, бездоганної чесності. Тільки завдяки його духовності могли з'явитися на світ образи чистих і щирх душею Тоні та Віталіка з роману в новелах «Тронка». Потрапивши в складні випробування, ці українські Ромео і Джульєтта турботливо й

самовіддано підтримують одне одного перед лицем видимої смерті на крейсері – об'єкті військових випробувань. Саме тут юні герої задумуються про філософські речі – буття й небуття, власну відповідальність за продовження життя у вічному світі. А головне – вони мислять і відчувають по-українськи. І це в далекі шістдесяті, коли давно вже здійснювався планомірний наступ на українську мову, на українську еліту. Олесь Гончар на повний голос виступав захисником, спадкоємцем і проповідником рідної мови. Він будив у своїх земляків українську ментальність, українську духовність.

Олесь Гончар завжди буде серед нас. Енергетика, закладена в його творах, буде зігрівати й надихати наступні покоління на добро й щастя, на мир і справедливість на Землі» (Юлія Б.).

Далі буде

¹ Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : посібник для студентів вищих закладів освіти / Є.А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.

² Гончар В. Олесь Гончар: Із щоденникових записів: Минув рік після смерті письменника / Валентина Гончар // Голос України. – 1996. – 13 липня.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Сверстюк Є. Собор у риштованні. / Євген Сверстюк // Документи III. – Париж-Балтимор: Українське Вид-во «Смолоскип» ім. В.Симоненка, 1970. –105 с. – С. 96.

⁷ Гончар О. Письменницькі роздуми : літературно-критичні статті. / Олесь Гончар. – К. : Дніпро. – 1980. – 316 с.
